

Pieniądz elektroniczny – próby zdefiniowania i sklasyfikowania

Bożena Frączek

Charakterystyczny dla współczesnego świata rozwój technologiczny umożliwiający przechodzenie z ery industrialnej do ery cyfrowej odcisnął piętno również na systemach płatności. Naturalnym następstwem przeobrażeń w sposobach realizowania płatności są powstanie i rozwój pieniądza elektronicznego. Mimo że już w 1993 r. banki centralne UE poddały analizie tę „nową formę płatności”, do dnia dzisiejszego nie została ona zdefiniowana w sposób jednolity i powszechnie obowiązujący. Nie określono również zgodnego stanowiska w sprawie „miejsca” nowego rodzaju pieniądza we współczesnej teorii pieniądza. Zaprezentowanie w tym artykule kilku definicji oraz różnych stanowisk wobec klasyfikacji pieniądza elektronicznego ma na celu przybliżenie jego istoty i uświadomienie konieczności jego dalszego rozwoju i wykorzystania w określonych rodzajach płatności.

Próbie zdefiniowania i określenia istoty pieniądza elektronicznego pojęło wiele podmiotów, w tym kilka znaczących instytucji finansowych, np. Europejski Bank Centralny, Bank Rozrachunków Międzynarodowych w Bazylei czy organy Unii Europejskiej (Parlament Europejski i Rada Europy). Każda z zaproponowanych definicji określa istotę pieniądza elektronicznego, kładąc jednocześnie nacisk na jego poszczególne cechy. Różny jest stopień szczegółowości w określaniu istoty tego pojęcia. Najogólniejsza wydaje się definicja Europejskiego Banku Centralnego. Zgodnie z nią pieniądz

elektroniczny to elektroniczny zasób wartości pieniężnej występujący w urządzeniu technicznym, który może być szeroko wykorzystany do dokonywania płatności na rzecz podmiotów innych niż emitent, bez konieczności angażowania rachunków bankowych, funkcjonujący jako opłacony z góry (przedpłacony) instrument na okaziciela¹. Ogólny charakter definicji, wyrażający się możliwością zastosowania wszystkich technologii, prawdopodobnie nie jest przypadkowy. Rewolucja technologiczna, z którą obecnie mamy do czynienia, oraz wprowadzanie coraz nowszych rozwiązań również w zakresie pieniądza elektronicznego mogłyby spowodować, że bardziej szczegółowa definicja szybko stałaby się nieaktualna. Z drugiej strony przytoczona definicja bardzo precyzyjnie odróżnia pieniądz elektroniczny od innych instrumentów płatniczych, takich jak karta płatnicza czy karta opłacona z góry ograniczona do płatności u emitenta.

Bardziej szczegółowe definicje prezentowane są w dokumentach Banku Rozrachunków Międzynarodowych. Pieniądz elektroniczny jest określany jako produkt z „zapisaną wartością” lub „z góry opłacony”, w którym pewna wartość pieniężna jest przechowywana w urządzeniach elektronicznych będących w posiadaniu klienta. Elektroniczna wartość jest nabywana (gromadzona w urządzeniu) w taki sposób jak inne przed-

¹ Por. *Report on electronic*. European Central Bank, August 1998, s. 7.

płacone instrumenty i zmniejsza się wówczas, gdy urządzenie jest wykorzystywane do dokonania zapłaty². Nierzadko podkreśla się powszechność używania oraz wielofunkcyjny charakter poszczególnych form pieniądza elektronicznego – w przeciwieństwie do rozwiązań jednofunkcyjnych (np. kart telefonicznych). Definiując pieniądź elektroniczny zwraca się również uwagę na konieczność odróżnienia pieniądza elektronicznego od innych produktów, które umożliwiają wykorzystanie elektronicznych środków komunikacji w celu dostępu do tradycyjnych systemów płatności (usług umożliwiających dokonywanie płatności)³. W ramach definicji prezentowane są również podstawowe systemy pieniądza elektronicznego: oparte na kartach oraz oprogramowaniu zainstalowanym na twardym dysku komputera. Systemy oparte na kartach obejmują wielofunkcyjne „opłacone z góry” (przedpłacone) karty lub tzw. elektroniczne portmonetki zaprojektowane w celu ułatwienia niewielkich płatności detalicznych, będące substytutem banknotów i monet. W odniesieniu do tradycyjnych instrumentów rozliczeń takich jak czek czy karty płatnicze prezentowana forma pieniądza elektronicznego ma być raczej ich uzupełnieniem niż substytutem. Podobnie systemy oparte na specjalnym oprogramowaniu komputerowym (pieniądz software’owy) mają ułatwić dokonywanie niskokwotowych płatności przeprowadzanych przez Internet i uzupełniać płatności wykorzystujące karty kredytowe (przystosowane do płatności w Internecie).

Ponadto w raporcie Banku Rozrachunków Międzynarodowych z 1996 r. pieniądź elektroniczny został określony jako niemożliwy do śledzenia, anonimowy instrument płatniczy na okaziciela, pozwalający na łatwą zapłatę dowolnej innej osobie w każdych warunkach, bez uczestnictwa osób pośredniczących⁴. Zaprezentowana definicja pieniądza elektronicznego przedstawia jego cechy, które odpowiadają cechom pieniądza gotówkowego i których nie ma pieniądź bezgotówkowy.

Kolejna definicja pieniądza elektronicznego została zawarta w art. 1 Dyrektywy 2000/46/EC⁵. Pieniądź elektroniczny określono tam jako wartość pieniężną, która stanowi prawo do roszczenia wobec emitenta i która jest:

- a) przechowywana w urządzeniu elektronicznym,
- b) wyemitowana w zamian za środki płatnicze o wartości nie mniejszej niż wartość wyemitowana,

c) środkiem płatniczym akceptowanym przez podmioty inne niż instytucja emitująca.

Podobnie jak w innych cytowanych wcześniej definicjach, określając rodzaj nośnika pieniądza elektronicznego wykorzystano tu sformułowanie technologicznie neutralne, które może być aktualne również po wprowadzeniu nowych nośników, obecnie jeszcze nie występujących. Rozróżniono także pieniądź elektroniczny oraz inne instrumenty ograniczone do płatności u emitenta. W przeciwieństwie do innych definicji Dyrektywa 2000/46/EC w art. 1 dokładnie określa maksymalną wartość wydawanego pieniądza elektronicznego. Powinna być ona równa wartości środków pieniężnych, które emitent otrzymuje od posiadacza instrumentu pieniądza elektronicznego. Uniemożliwi to wydanie nowej wartości pieniężnej „bez pokrycia”. W definicji tej uwzględniono ponadto fakt, że w niektórych systemach za emisję i administrowanie pieniądzem elektronicznym odpowiadają różne podmioty. Wskazano też podmiot (emitenta), który ponosi ostateczną finansową odpowiedzialność w stosunku do posiadacza pieniądza elektronicznego.

Warto w tym miejscu przytoczyć również definicję pieniądza elektronicznego zamieszczoną w znowelizowanej ustawie z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe. Zgodnie z nią, „pieniądz elektroniczny to wartość pieniężna stanowiąca elektroniczny odpowiednik znaków pieniężnych, która spełnia łącznie następujące warunki:

- a) jest przechowywana na elektronicznych nośnikach informacji,
- b) jest wydawana do dyspozycji na podstawie umowy w zamian za środki pieniężne o nominalnej wartości nie mniejszej niż ta wartość,
- c) jest przyjmowana jako środek płatniczy przez przedsiębiorców innych niż wydający ją do dyspozycji,
- d) na żądanie jest wymieniana przez wydawcę na środki pieniężne.”⁶

W cytowanej definicji zwrócono uwagę, że pieniądź elektronicznego nie powinno się traktować na równi z pieniądzem gotówkowym czy bezgotówkowym. Może o tym świadczyć określenie „wartość pieniężna (...) wydana do dyspozycji” zamiast określeń używanych dla tradycyjnych form pieniądza, tj. „emisja pieniądza gotówkowego” czy „kreacja pieniądza bankowego”. Zwrócono również uwagę na możliwość wykorzystania linii kredytowych lub debetu jako podstawy wydania jednostek pieniądza elektronicznego. Dodatkowo definicja pieniądza elektronicznego zawarta w Prawie bankowym wymienia pewne ograniczenia w stosowaniu go jako środka płatności. Ograniczenie funkcji obiegowej pieniądza przejawia się w braku możliwości umarzania za pomocą pieniądza elektronicznego zobo-

² Por. *Implications for Central Banks of the development of electronic money*. BIS, Basel, October 1996, s. 1.

³ Por. *Survey of electronic money developments*. Committee on Payment and Settlement Systems, BIS Basel, November 2001, s. 1-2.

⁴ Za W. Srokosz: *Istota prawna pieniądza elektronicznego*. „Prawo Bankowe” nr 12/2002, s. 67-68.

⁵ Por. Directive 2000/46/EC of The European Parliament and of The Council of 18 September 2000 on the taking up, pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions. Official Journal of the European Communities, L275.

⁶ Art. 4, pkt. 5 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (Dz.U. z 2002 r. poz.72, poz. 665).

wiązań wobec podmiotów niebędących przedsiębiorcami. Kolejne ograniczenie funkcjonowania pieniądza elektronicznego wynikające z polskich przepisów polega na tym, że instrument służący do przechowywania pieniądza elektronicznego udostępniony posiadaczowi powinien być wyposażony w mechanizm uniemożliwiający przechowywanie pieniądza elektronicznego o wartości większej niż równowartość w złotych 150 euro obliczanej według średniego kursu NBP z dnia wydania instrumentu. Ograniczenie to wynika z art. 58. ust.1 ustawy o elektronicznych instrumentach płatniczych⁷.

Podanie precyzyjnej i jednoznacznej definicji pieniądza elektronicznego nie jest proste. Nie jest to zresztą jedyny problem z omawianym pojęciem. Kolejną bardzo istotną kwestią związaną z pieniądzem elektronicznym jest jego właściwa klasyfikacja.

W literaturze fachowej toczą się polemiki dotyczące zaklasyfikowania pieniądza elektronicznego. Wśród analizujących problem można znaleźć zwolenników postrzegania pieniądza elektronicznego jako odpowiednika pieniądza gotówkowego, który miałby te same cechy i spełniałby te same funkcje, zastępując pieniądź gotówkowy w cyberprzestrzeni⁸. Jednocześnie pojawiają się postulaty traktowania pieniądza elektronicznego jako nowego rodzaju pieniądza bezgotówkowego⁹. Reprezentowane są również poglądy, że nie ma podstaw do wyodrębnienia pieniądza elektronicznego jako nowej formy pieniądza (obok pieniądza gotówkowego i bezgotówkowego)¹⁰. Każdy z poglądów popierany jest stosownymi argumentami. Należy stwierdzić, że pieniądź elektroniczny wykazuje zarówno cechy upodabniające go zarówno do pieniądza gotówkowego, jak i bezgotówkowego. Ma również elementy wspólne ze środkami płatniczymi, takimi jak np. karty płatnicze, przez co zresztą często jest z nimi błędnie utożsamiany.

⁷ Ustawa z dnia 12 września 2002 r. o elektronicznych instrumentach płatniczych. (Dz.U. z 2002 r. nr 72, poz. 665).

⁸ Por. W. Srokosz: *Istota prawna pieniądza elektronicznego*. „Prawo Bankowe” nr 12/2002.

⁹ Por. J. Grodzicki: *Karty płatnicze i pieniądź elektroniczny, a pieniądź gotówkowy*. „Glosa” nr 1/2002, s. 11.

¹⁰ Por. A. Stosio: *Pieniądź elektroniczny - cywilnoprawna analiza pojęcia*. „Przegląd Prawa Handlowego” nr 6/2002, s. 17-18.

Warto zatem zaprezentować te cechy pieniądza elektronicznego, które różnią go od poszczególnych form pieniądza i wybranych środków dokonywania rozliczeń (pieniądza w węższym i szerszym ujęciu), oraz te cechy, które go z nimi łączą.

Porównując pieniądź elektroniczny z tradycyjnymi formami pieniądza (tj. pieniądzem gotówkowym i bezgotówkowym), należy zwrócić uwagę na zdecydowane różnice, które mogłyby stanowić przesłankę do uznania pieniądza elektronicznego za nową formę pieniądza (tabela).

Poza wykazanymi różnicami można wskazać cechę wspólną dla wszystkich przytoczonych w tabeli kategorii, a mianowicie funkcje, jakie powinny spełniać wszystkie rodzaje pieniądza: miernika wartości, środka płatniczego, środka cyrkulacji i środka akumulacji. Ponieważ pieniądź elektroniczny jest kategorią nową, stale się rozwijającą i niejednokrotnie występuje tylko w wersji modelowej, trudno zweryfikować poszczególne funkcje.

Do elementów, które przemawiają za uznaniem pieniądza elektronicznego za substytut pieniądza gotówkowego, należy zaliczyć:

- cechy pieniądza gotówkowego, których nie ma pieniądź bezgotówkowy,
- akceptowanie pieniądza przez instytucje inne niż instytucja go emitująca (wydająca),
- „efekt wielokrotnego wykorzystania”,
- rodzaj dokonywanych płatności (głównie płatności detaliczne),
- możliwość sfinalizowania transakcji bezpośrednich,
- minimalizację kosztów przy dokonywaniu płatności.

Do cech pieniądza elektronicznego (w wersji modelowej) odpowiadających cechom pieniądza gotówkowego zalicza się¹¹:

- trwałość,
- anonimowość,
- brak możliwości śledzenia zapłaty,
- brak potrzeby korzystania z instytucji pośredniczących,

¹¹ Por. W. Srokosz: *Istota prawna pieniądza elektronicznego*, op.cit., s. 67 i nast.

Tabela *Formy i rodzaje pieniądza gotówkowego, bezgotówkowego i pieniądza elektronicznego*

Kryteria	Pieniądź gotówkowy	Pieniądź bezgotówkowy	Pieniądź elektroniczny
Forma	Forma materialna	Zapisy księgowe – depozyty na rachunkach bankowych	Informacja cyfrowa przechowywana na elektronicznych nośnikach
Rodzaje	Banknoty Monety	Depozyty na rachunkach banków komercyjnych Depozyty na rachunkach w banku centralnym	Pieniądź software'owy Inteligentne karty przedpłacone (mikroprocesorowe)

Źródło: opracowanie własne

– brak ograniczeń zarówno w odniesieniu do osoby płacącej, jak i otrzymującej zapłatę.

W przypadku pieniądza gotówkowego do wymienionych cech zalicza się również łatwość zapłaty. Tej cechy nie posiada pieniądz elektroniczny, gdyż dokonanie zapłaty wymaga odpowiednich urządzeń elektronicznych np. czytnika w przypadku zastosowania pieniądza przechowywanego na kartach elektronicznych.

W większości definicji pieniądza elektronicznego podkreśla się brak instytucji pośredniczących. Cecha ta upodabnia pieniądz elektroniczny do pieniądza gotówkowego. Oznacza ona brak konieczności wykorzystywania rachunków bankowych podczas dokonywania płatności. Nie należy jednak mylić instytucji pośredniczących z instytucjami wydającymi pieniądz elektroniczny.

Należy również zwrócić uwagę na to, że wyszczególnione cechy dotyczą wersji modelowej pieniądza elektronicznego, którego funkcjonowanie - jakkolwiek technicznie możliwe - na razie nie zostało zweryfikowane w praktyce. Występujące obecnie na świecie rozwiązania w zakresie stosowania pieniądza elektronicznego budzą wiele wątpliwości. Dotyczą one części przytaczanych cech, o których sądzi się, że upodabniają pieniądz elektroniczny do pieniądza gotówkowego. Dotyczy to głównie anonimowości oraz braku możliwości śledzenia zapłaty. Dokonywanie płatności za pomocą pieniądza elektronicznego skutkuje unieważnieniem jednostek pieniężnych. Umarzane jednostki mogą być zamienione na zapis na koncie bankowym lub wymienione na nowe jednostki. W ten sposób wystawca może śledzić wszystkie płatności, co wyklucza anonimowość.

Do kolejnych cech stanowiących kryterium porównawcze zalicza się akceptację pieniądza. W przeciwieństwie do pieniądza bezgotówkowego, który jest akceptowany przez instytucje, w ramach których powstaje (banki), akceptacja pieniądza gotówkowego i elektronicznego wykracza poza instytucje zajmujące się jego emisją (wydaniem).

W szczególności sposób interpretowana jest możliwość wielokrotnego wykorzystywania pieniądza gotówkowego i pieniądza elektronicznego. Zasadniczo pieniądz gotówkowy może być wielokrotnie wykorzystywany. Pieniądz elektroniczny natomiast charakteryzuje się tzw. jednorazowością, polegającą na uniemożliwieniu wielokrotnego wydawania przez tę samą osobę tych samych jednostek pieniężnych. Każda jednostka pieniądza elektronicznego ma swój niepowtarzalny numer. Po dokonaniu zapłaty jednostki pieniądza elektronicznego są unieważniane, a później generowane jednostki nie mogą mieć tego samego numeru. W przeciwieństwie do pieniądza elektronicznego pieniądz gotówkowy charakteryzuje się możliwością wielokrotnego wykorzystania, czyli możliwością „puszczenia w obieg”. Pomimo tych zasadniczych różnic możliwe jest wygenerowanie nowych jednostek pieniądza elektro-

nicznego na podstawie umarżonych jednostek oraz automatyzacja tego procesu. Spowoduje to, że pieniądzem elektronicznym będzie można posługiwać się równie wygodnie jak wielorazowymi środkami płatniczymi, takimi jak gotówka.

Nie powinna natomiast podlegać dyskusji jego trwałość. Zarówno pieniądz elektroniczny, jak i gotówkowy mogą ulec fizycznemu zniszczeniu. W przypadku pieniądza elektronicznego zniszczenie może polegać np. na fizycznym uszkodzeniu dysku. Możliwe jest jednak jego odtworzenie. Można więc uznać, że pieniądz elektroniczny jest bardziej trwały niż pieniądz gotówkowy.

Analizując współczesne rozliczenia pieniężne uważa się, że w większości przypadków gotówka służy do rozliczeń detalicznych. Na przedsiębiorców natomiast nakłada się obowiązek wykorzystania w rozliczeniach rachunków bankowych - czyli wykorzystania pieniądza bezgotówkowego. Również w tym zakresie pieniądz elektroniczny wykazuje podobieństwo do pieniądza gotówkowego. Z definicji ma on bowiem ułatwiać dokonywanie rozliczeń na niewielkie kwoty, w ramach płatności detalicznych.

W przypadku wykorzystywania pieniądza elektronicznego osoba dokonująca płatności za jego pomocą ma bezpośredni kontakt z akceptantem tej płatności. Przy zapłacie odpowiednia ilość środków pieniężnych w postaci elektronicznych impulsów zostaje przekazana np. z elektronicznej portmonetki do terminalu sprzedawcy, co przypomina zapłatę gotówką. Sprzedawca nie musi czekać na rozliczenie transakcji tak jak w przypadku zastosowania typowych instrumentów rozliczeń pieniężnych¹².

Kolejną cechą pieniądza elektronicznego, która w większym stopniu upodabnia go do bezgotówkowego, są znikome z założenia koszty dla sprzedawcy i nabywcy przy dokonywaniu zapłaty. Są to koszty nieporównywalnie niższe niż w rozliczeniach bezgotówkowych, np. z wykorzystaniem kart płatniczych.

Pieniądz elektroniczny wykazuje również podobieństwa do pieniądza bezgotówkowego. Zarówno pieniądz elektroniczny, jak i pieniądz gotówkowy powstają w wyniku przyjęcia przez emitenta określonej sumy pieniędzy od klienta. Kolejne podobieństwo polega na tym, że każdy z nich jest wydawany jedynie wówczas, gdy ma pokrycie na rachunkach bankowych¹³. Za cechą wspólną można również uznać fakt, że instytucje wydające pieniądz elektroniczny oraz instytucje kredytowe (kreujące pieniądz bezgotówkowy) podlegają podobnym uregulowaniom prawnym. Uregulowania te wynikają z przepisów Parlamentu Europejskiego oraz Rady Europy, dotyczących podejmowania i prowadze-

¹² Por. R. Janowicz, R. Klepacz: *Pieniądz elektroniczny na świecie*. Warszawa 2002 Biblioteka Menedżera i Bankowca, s. 30-31.

¹³ Por. J. Grodzicki: *Karty płatnicze i pieniądz elektroniczny, a pieniądz gotówkowy*, op.cit., s. 11.

nia działalności przez instytucje pieniądza elektronicznego oraz nadzoru ostrożnościowego nad ich działalnością¹⁴.

Analizując podobieństwa i różnice pomiędzy pieniądzem gotówkowym, bezgotówkowym oraz elektronicznym, nie sposób pominąć zastosowania tych rodzajów pieniądza do umarzania zobowiązań. Wykazanie podobieństwa pieniądza elektronicznego do pieniądza gotówkowego lub bezgotówkowego w tym przypadku nie jest proste i jednoznaczne. Zasadniczo pieniądz gotówkowy, będący prawnym środkiem płatniczym w jakimś kraju, ma moc umarzania zobowiązań na jego terenie¹⁵, a w niektórych przypadkach nawet poza jego granicami. Pieniądz bezgotówkowy ma moc umarzania zobowiązań w ramach systemów bankowych, pieniądz elektroniczny ma w określonych systemach płatniczych. Z czasem moc umarzania zobowiązań w przypadku pieniądza elektronicznego może się zmieniać w wyniku zawierania umów między jego wydawcami.

Umowy zapewniające zgodność systemów mają na celu m.in. wykorzystanie pieniądza elektronicznego do rozliczania transakcji międzynarodowych. Zwiększy to moc umarzania zobowiązań i tym samym przybliży pieniądz elektroniczny do pieniądza gotówkowego poprzez spełnienie przez niego funkcji pieniądza światowego.

W literaturze rozważa się również, czy zaliczyć pieniądz elektroniczny do pieniądza w wąskim, czy w szerokim znaczeniu, a także czy pieniądz elektroniczny jest pieniądzem, czy instrumentem płatniczym. Popularność dokonywania zapłaty za pomocą kart płatniczych oraz łatwość ich używania powodują, że w języku potocznym nazywa się je mylnie „pieniądzem elektronicznym”. Pieniądz elektroniczny rzeczywiście poszerza dostępną listę instrumentów płatniczych (takich jak np. чеки i weksle), które z prawnego punktu widzenia nie są pieniędzmi, ale spełniają podobną funkcję ekonomiczną. Również możliwość zamiany pieniądza elektronicznego na pieniądz gotówkowy lub bankowy

upodabnia go do instrumentów płatniczych, takich jak czek gotówkowy lub rozrachunkowy. Do cech wspólnych pieniądza elektronicznego oraz kart płatniczych można również zaliczyć możliwość ich wykorzystania w płatnościach poprzez Internet.

Z drugiej jednak strony porównując pieniądz elektroniczny z kartą płatniczą można zauważyć bardzo istotne różnice. Użycie pieniądza elektronicznego nie wymaga uprzedniej autoryzacji osoby trzeciej (np. banku), jak w przypadku płacenia kartą płatniczą. Ponadto karty płatnicze i pieniądz elektroniczny pełnią różne funkcje. Karty płatnicze umożliwiają dostęp do środków zgromadzonych na rachunku bankowym. Funkcją pieniądza elektronicznego i jego instrumentów jest natomiast przechowywanie wartości, która może zostać wykorzystana przez posiadacza do dokonywania transakcji.

Powstanie i rozwój pieniądza elektronicznego są kontynuacją ewolucji pieniądza od momentu jego powstania w formie pieniądza towarowego i powinny być postrzegane jako część rozwoju cywilizacji. Towarzyszą rozwojowi nowych kanałów dystrybucji produktów i usług. Cechy pieniądza elektronicznego sprawiają, że jego wykorzystanie w wielu przypadkach jest warunkiem rozwoju określonych form działalności handlowej. Jego ewolucja jest nieunikniona i wręcz niezbędna w przypadku dalszego rozwoju handlu elektronicznego i dokonywania płatności przez Internet. Zastosowanie pieniądza elektronicznego z pewnością może również usprawnić obsługę w supermarketach, na stacjach benzynowych oraz przy dokonywaniu drobnych przekazów pieniężnych. Pieniądz elektroniczny nie powinien być zatem traktowany jako konkurencyjny zarówno w odniesieniu do dotychczasowych form pieniądza, jak również w odniesieniu do instrumentów dokonywania rozliczeń pieniężnych. Na pewno nie wyprze istniejących form pieniądza oraz instrumentów rozliczeń z rynku. Gwarantując odpowiedni poziom bezpieczeństwa oraz wygody, znajdzie zastosowanie przy realizacji określonych typów płatności.

¹⁴ Por. Directive 2000/46/EC of The European Parliament and of The Council of 18 September 2000, op.cit.

¹⁵ Z uwzględnieniem rozwiązań, w których wymagane są rozliczenia za pośrednictwem rachunków bankowych, np. w przypadku rozliczeń między przedsiębiorstwami.